2. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н. В. Жогин. – М. : Юридическая литература, 1966. – 580 с.
3. *Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю.* Основы юридической психологии : учебник. – Х. : Одиссей, 2005. – 352 с.
4. *Берн В. Д., Смоков С. М.* Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : монографія. – Одеса : Вид-во Одеського юридичного ін-ту НУВС, 2005. – 152 с.
5. *Михеєнко М. М.* Принцип вільної оцінки доказів у радянському кримінальному процесі // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 140-150.
6. *Кореневский Ю. В.* Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика) // Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / под ред. В. А. Власихина. – М., 2000. – С. 113-123.
7. *Москалькова Т. Н.* Этика уголовно-процессуального доказывания. – М. : Спарк, 1996. – 125 с.
8. *Яцишина О. Е.* Внутреннее убеждение как основание свободы оценки доказательств : автореферат канд. юр. наук. – Челябинск, 2004. –22 с.

Черновский О. К., Скуляк И. А. Внутреннее убеждение судьи

Раскрыто содержание понятия внутреннее убеждение судьи и принципы его формирования. Проанализированы познавательные процессы, а также изучены основные принципы оценки доказательств судьей посредством внутреннего убеждения в процессе принятия решений.

Ключевые слова: *внутреннее убеждение, свободная оценка доказательств, судья, субъективные и объективные факторы.*

O. Chernovskiy, I. Skuliyk. Internal belief of the judge

Disclose the content of concept inner conviction judges and the principles of its formation. The cognitive processes are analyzed, as well as, the main principles of assessment evidence the judge by an internal beliefs in the decision-making process.

Keywords: *internal belief, the free evaluation of evidence, the judge, the subjective and objective factors.*

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Беланюк М. В.
Інституту дослідження проблем державної безпеки

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ПРАКТИКИ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (ЧЕРВЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1941 Р.).

Про особливості правового регулювання і правозастосовчої практики в надзвичайних умовах початку Великої Вітчизняної війни (червень-грудень 1941 р.).

Ключові слова: *правозастосовча практика, військові трибунали, репресії, злочини*

Сучасна юридична наука, звертаючись до проблем кримінальної відповідальності за порушення законів періоду Другої світової та Великої Вітчизняної воєн, зазвичай концентрується на питаннях застосування міжнародного воєнного права, законів та

звичаїв війни, порушення усталених класичних канонів у широкому контексті світових збройних конфліктів. Натомість поза увагою залишається реальна правозастосовча практика радянського правосуддя 30–40-х років XX ст.

Аналіз сучасної історіографії та досліджень на правову тематику дозволяє дійти висновку, що найбільш складним та недостатньо проаналізованим є питання застосування кримінального законодавства у перший – найбільш складний період Великої Вітчизняної війни, коли низкою директивних приписів каральна функція і тлумачення правових норм, були передані не лише спеціальним судам (військовим трибуналам) та позасудовому органу – Особливій нараді при НКВС СРСР, а й фізичним особам – командирам відповідних військових підрозділів. Цілком очевидно, що без глибинного аналізу функціонування радянської правової системи уявлення про неї залишатиметься неповним та необ'єктивним.

Більшості досліджень з цієї тематики бракує зважених, обґрунтованих юридичних інтерпретацій, оцінок і узагальнень, здійснених на широкому фактологічному ґрунті. Тому автор в даній статті, спираючись на архівні документальні матеріали воєнної доби, вдається до спроби висвітлити особливості правового регулювання і правозастосовчої діяльності в Радянському Союзі у надзвичайних умовах початкового етапу війни (22 червня – 31 грудня 1941 року).

Відомо, що в період війни виконання частини законів мирного часу або норм окремих законів призупиняється і починають діяти інші акти – закони воєнного часу, жорсткіші та суворіші. Але ці обставини викликані війною, яка сама по собі, зазвичай, є зневажанням всіх законів цивілізованого суспільства.

Надзвичайні умови військової доби обмежували нормотворчу діяльність представницьких органів влади всіх рівнів, враховуючи Верховну Раду СРСР та УРСР.

Хоч Конституція СРСР і залишалась основним законом, рішення Державного комітету оборони (ДКО), створеного 30 червня 1941 р., були віднесені до актів вищої юридичної сили. Відомчі накази та інструкції загальносоюзних і союзно-республіканських народних комісаріатів також стали обов'язковими для виконання. Траплялось, що останні домінували на практиці над чинним, у т.ч. кримінальним законодавством.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року на території УРСР, як і в багатьох інших республіках Радянського Союзу був введений воєнний стан, який передбачав особливий правовий режим – оперативне і радикальне регулювання всіх функцій держави та життєдіяльності суспільства. Він передбачав значне розширення повноважень військової влади, застосування надзвичайних заходів по забезпеченню державної безпеки, мобілізації значних людських ресурсів та економічного потенціалу країни на відсіч агресії. Такими повноваженнями і практично абсолютною владою був наділений ДКО та військова адміністрація на місцях.

Під час війни виникли нові види злочинів, кримінальна відповідальність за які була встановлена на воєнний час низкою указів Президії Верховної Ради СРСР. Нормою, а не виключенням, була тенденція до розширення тлумачення багатьох статей Кримінального кодексу (далі КК). Для кримінального права стало характерним більш широке застосування принципу аналогії, колективної відповідальності й відплати як мети покарання.

Важливу роль на першому і наступних етапах війни відіграли постанови Пленуму Верховного Суду СРСР. Вищий судовий орган держави досить оперативно реагував на зміни ситуації, роз'яснюючи підлеглим судам, як їм належить застосовувати радянське законодавство, встановлював порядок застосування ряду правових норм, заповнюючи при цьому прогалини у праві, які виявлялись на практиці, але не були вирішені законодавцем.

Враховуючи те, що в умовах надзвичайної ситуації від правосуддя вимагалось дотримання двох основних правил – "швидкість розгляду" і "суворість покарання", перше місце серед органів правосуддя зайняли спеціальні суди – військові трибунали, а також позасудовий орган – Особлива нарада при НКВС СРСР, наділені виключною юрисдикцією застосування вищої міри покарання – розстрілу.

Військовим трибуналам надавались повноваження щодо розгляду злочинів, скоєних не тільки військовослужбовцями, але й цивільними особами. "Положення про військові трибунали в місцевостях, які перебувають у воєнному стані і в районах воєнних дій", затверджене Указом Президії Верховної Ради СРСР 22 червня 1941 р., встановлювало порядок розгляду справ на фронті і в тилу. Термін слідства скорочувався до 24 годин, а затвердження вироку до 72 годин. Скарги та протести на вироки трибуналів не допускались. Вони набирали законної сили з моменту їх оголошення та виконувались негайно. Лише про вироки з вищою мірою покарання військові трибунали зобов'язані були доповідати телеграмою Голові Воєнної колегії Верховного Суду СРСР та Головному військовому прокурору. У випадку неотримання відповіді протягом 72 годин з моменту вручення телеграми адресату про призупинення вироку, рішення виконувалося [1, с. 8-10]. Хоча, насправді на початку війни ця процедура здійснювалась без подібної протокольної "тяганини", оскільки наступними указами Президії Верхової Ради СРСР від 27 червня, 13 липня та 8 вересня "у виключних випадках, що були викликані бойовими обставинами", командирам дивізій, корпусів, а також військовим радам армій і фронтів надавалося право затвердження вироків військових трибуналів щодо вищої міри покарання – розстрілу, з негайним виконанням вироку.

В рамках такої розгалуженої правозастосовчої системи, враховуючи вкрай високу репресивну орієнтованість всіх інститутів радянського правосуддя, формувались підходи до кваліфікації злочинів і судова практика на фронті.

Проте, аналізуючи репресивну політику держави в роки війни, слід виважено підходити до цієї проблеми, враховуючи як специфіку воєнного часу, так і обумовлені ним об'єктивні та суб'єктивні реалії. Добре відомо, що війна визначає підвищений рівень відповідальності всіх і кожного перед законом, а скоєні у воєнний час правопорушення розглядаються з урахуванням факту "обтяжуючих обставин" і передбачають максимальне покарання аж до застосування смертної кари.

Слід зважати й на те, що СРСР був не єдиною державою, де військовий стан став домінуючою доктриною життя суспільства на час ведення бойових дій. Історія свідчить, що усі країни застосовують обмежувально-репресивні заходи відносно цивільного населення з метою дотримання порядку, суворої дисципліни, концентрації всіх зусиль і ресурсів для воєнних потреб. Надзвичайний стан, знешкодження небезпечних осіб, суворий контроль за підозрілими категоріями громадян, дотримання

норм воєнного часу ставали реальністю навіть в країнах з традиційно демократичними формами правління.

Результати чітко орієнтованої каральної спрямованості радянського правосуддя виявилися вже в перші місяці війни. Це стає очевидним з архівних матеріалів, що зберігаються у фонді Прокурора СРСР (8131) Державного архіву Російської Федерації (далі ДАРФ). Так, у доповідній записці Головного Військового Прокурора Червоної Армії, де наведені статистичні дані про злочинність у Червоній Армії за період з 22 червня по 31 грудня 1941 року, подається така статистика: за зраду Батьківщини засуджено 4019 осіб, диверсії – 37, інші контрреволюційні злочини – 7346, дезертирство – 20383, втеча з поля бою – 6592, самокалічення – 7338, невиконання наказів – 3313, загрози начальницькому складу – 696, порушення правил вартової і конвойної служби – 3886, аварії і катастрофи – 917, поширення неправдивих чуток – 395, інші – 24795 [2, с. 86].

Лише за перші 6 місяців війни було засуджено за зраду 4019 осіб, з яких 50% – заочно. В аналітичних довідках військових юристів справедливо констатувалося, що головним недоліком заочного засудження за зраду був поверховий підхід до справи та брак достатніх доказів. Додаткове розслідування цих справ, яке дуже рідко, але все ж траплялося у той час, вагомих результатів не давало, оскільки здобути нові докази іноді було абсолютно неможливо. Крім цього винесення заочного вироку часто-густо відбувалося без належних доказів. Таке ігнорування процедури слідства та судочинства призводило до того, що за зраду іноді засуджували осіб, які потрапили до шпиталю, загинули тощо. Намагаючись виправити ситуацію, вже пізніше наказом Прокурора СРСР і Народного комісара юстиції СРСР від 20 червня 1942 року був встановлений порядок, згідно з яким вироки із заочним засудженням за зраду вступали в законну силу лише після перевірки справ Воєнною колегією Верховного суду СРСР.

В період воєнно-політичної кризи першого етапу війни, коли керівництву країни доводилось вести відчайдушну боротьбу з розвалом фронту й відступом армії, було видано ряд концептуальних директив радикального характеру, спрямованих на боротьбу з такими небезпечними у воєнний час явищами, як зрадницькі настрої, дезертирство і пособництво ворогу.

До того ж, у правозастосовчій практиці використовувалися й чинні приписи кримінального права. Так, згідно з Указом Верховної Ради СРСР від 6 липня 1940 р. дезертирами вважались не тільки ті, хто мав намір тривалий час або взагалі ухилились від служби, але й ті, що самовільно залишили свій військовий підрозділ більше, як на 24 години. Відповідно до п. "в" ст. 7 "Положення про військові злочини у воєнний час" такий вчинок передбачав застосування вищої міри покарання – розстрілу.

Враховуючи згадані вище норми права, та ще й за умови формального підходу, який під час відступу Червоної армії був не виключенням, а повсякденною практикою, в багатьох випадках за дезертирство засуджували військовослужбовців, які не мали намірів ухилитися від військової служби, а в результаті об'єктивних та суб'єктивних обставин допустили самовільну відлучку (частіше запізнення) на 1-2 дні.

Дійсно, о тій порі, коли регулярні частини відступали територією України, де у населених пунктах чимало бійців мали близьких та рідних, траплялося багато випадків самовільного залишення військових частин. Іноді розгублені червоноармійці тікали в

бік радянського тилу, намагаючись десь пересидіти лиху годину, інші здавались у полон. І перших, і других звинувачували у зраді.

Аналізуючи ці явища, слід зауважити, що не завжди його причини слід шукати у слабкості й боягузливості людей. Відомо, що часто-густо на фронт відправляли недостатньо навчених, необстріляних, а іноді й погано озброєних бійців, де вони не встигали адаптуватися до умов відкритого бою. Траплялось і так, що командний склад багатьох формувань підбирався поспіхом та не мав належної підготовки та досвіду. З таким командуванням бійці не відрізнялись стійкістю в обороні. Подібне трапилося, зокрема, у 134 саперному полку 218 саперної дивізії (Південний фронт), коли під час наступу німецьких військ повністю перейшла на сторону ворога 2-га рота у кількості 242 особи. Бійці цієї роти в основному складалися з жителів Миколаївської та Дніпропетровської областей, а командир роти і політрук втекли з поля бою [3, с. 31].

Аналогічні випадки на початковому етапі війни траплялися досить часто. Слід зазначити, що не скрізь і не завжди, навіть під час найбільш несприятливих обставин на фронті, звичайних панікерів ставили врівень з дезертирами. Велику кількість бійців, що тікали під час наступу ворога, затримували, відправляли на спеціальні пункти, а потім знову на передову. Так вчиняли у підрозділах, де командирами були досвідчені офіцери, що виконували загороджувальні функції в належному порядку, що був приписаний відповідними документами, тобто з індивідуальним підходом до людей та розумінням конкретної ситуації.

Вивчення архівних документів дозволяє дійти висновку, що найбільша кількість військовослужбовців на початковому етапі війни отримали суворий вирок саме за дезертирство. У цей час до них, зазвичай, застосовували смертну кару у вигляді розстрілу, іноді – відстрочку, санкціоновану спеціальним рішенням Пленуму Верховного суду СРСР.

Однак, метод відтермінування вироків мав у деяких випадках і негативні наслідки. Серед червоноармійців почали поширюватися чутки, “що військовий трибунал дезертирів до розстрілу не засуджує”, або це розцінювалось так: “На час війни виправдали, а після розберуться” [3, с. 89]. Це призводило до того, що у деяких випадках за однією статтею здійснювалось засудження по декілька разів. Наприклад, червоноармієць Железновський 28 жовтня 1941 року був засуджений за дезертирство до 10 років ув’язнення з направленням на фронт. Прямуючи на передову він знову вдався до такого вчинку**,** за що був засуджений 17 листопада 1941 року до розстрілу. Військова колегія Верховного суду СРСР замінила йому розстріл ув’язненням і повторно застосувала примітку 2 до статті 28 КК. Після чого Железновський третій раз дезертирував і 29 квітня 1942 року в черговий раз був засуджений до розстрілу[2, с. 88]. Пізніше військові прокурори і трибунали врахували таку ситуацію і дали вказівку із забороною огульно застосовувати примітку 2 до ст. 28 КК, а також застосовувати відстрочку виконання вироку повторно. Після введення запобіжних заходів взагалі припинились відстрочки виконання вироків повторним дезертирам та особам, що здійснили самокалічення.

Однак, не таємниця, що в перший період війни поряд з дезертирами, які свідомо вдавалися до такого кроку, опинялися необстріляні бійці, долю яких вирішували військові трибунали. Вироки для них звичайно були однакові – розстріл.

Військові трибунали в умовах визначеного характеру законодавчої санкції за дезертирство, як правило не вважали за можливе пом'якшувати покарання, хоча це й було передбачено ст. 51 КК РСФРР [4, с. 46]. Вироки за цими справами приймались швидко і так само швидко виконувались. Наприклад, 24 червня 1941 р. втік з поля бою червоноармієць Ф. Ф. Маслов (Південний фронт), а вже 26 червня 1941 р. військовий трибунал засудив його до розстрілу. 25 червня 1941 р. покинув гвинтівку та утік з поля бою червоноармієць військової частини 6780 Ф. С. Степанов, а 26 червня військовий трибунал 12 Армії засудив його до розстрілу [5, с. 8].

Такий спрощений порядок був санкціонований Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 червня 1941 р. Військовим радам фронтів у виключних випадках (у місцевостях, які перебували у стані воєнного часу) надавалось право затвердження вироків військових трибуналів з вищою мірою покарання та негайного їх виконання [1, с. 335].

12 серпня 1941 року Сталін підписав наказ, яким зобов'язував військові ради фронтів і армій, віддавати до суду військових трибуналів осіб середнього і старшого начскладу, що залишали позиції без наказу командування [1, с. 475]. Після появи цього наказу на передовій помітно зменшилась кількість таких випадків. Але ця директива мали й суттєві негативні наслідки, оскільки суду військового трибуналу без достатніх підстав віддавались військовослужбовці, які не скоїли ніяких злочинів, а змушені були відступити під натиском ворога. До того ж і відомий наказ Ставки ВКГ Червоної Армії № 270 від 16 серпня 1941 року взагалі розширив коло репресій до небачених розмірів.

Отримавши практично необмежені права у справі одноосібного "судочинства" і намагаючись зміцнити дисципліну в діючій армії польові командири надто часто застосовували дії, що перевищували необхідні запобіжні заходи. Так, у 43-й армії Західного фронту за дезертирство позасудовим порядком було розстріляно близько 30 осіб [6, с. 143].

Лише через чотири місяці війни вище керівництво країни звернуло увагу на те, що швидкі самосуди на фронті стали альтернативою справжньому правосуддю. Виданий 4 жовтня 1941 р. наказ наркома оборони СРСР № 0391 "Про факти підміни виховної роботи репресіями", засудив "випадки незаконних репресій та грубого перевищення влади з боку окремих командирів і комісарів". В документі, серед іншого, підкреслювалось, що "застосування репресій є крайнім заходом, допустимим лише у випадках прямої непокори та відкритого опору в умовах бойової обстановки". Тих, хто зловживав рукоприкладством і самосудами, наказувалось суворо карати аж до віддання під суд військового трибуналу [1, с. 486]. Заходи з покарання таких, найбільш заповзятих прихильників швидких розправ, відбулися одразу після виходу згаданого наказу наркома оборони. Наприклад, командир 6-го дивізіону аеростатзагороджень капітан Ксенофонтов, комісар того ж дивізіону – батальйонний комісар Небораков та уповноважений особливого відділу – лейтенант Мельтев були засуджені військовим трибуналом до вищої міри покарання за те, що розстріляли техніка-інтенданта 1-го рангу І. М. Башкірова лише за те, що він відмовився підвестися під час розмови зі старшим начальником та не виконав вимоги про здачу зброї [1, с. 145].

Не менш суворим і вкрай несправедливим як у перші місяці війни, так і надалі, було ставлення до військовослужбовців, котрі потрапили у полон. 16 липня 1941 р. ДКО постановою № 169 сс різко негативно оцінив хаотичний відступ і масові випадки здачі у полон та виніс категоричний вердикт: "панікер, боягуз, дезертир гірший за ворога, тому що він не тільки шкодить нашій справі, але й паплюжить честь Червоної Армії. Тому розправа з панікерами, боягузами і дезертирами та відновлення військової дисципліни є святим обов'язком". Крім цього наголошувалось, що і надалі ДКО буде "залізною рукою припиняти будь-які прояви боягузтва і неорганізованості в Червоній Армії" [1, с. 332-335].

16 серпня 1941 року був прийнятий наказ Ставки Верховного Головнокомандування № 270, згідно з яким усі радянські військовослужбовці, котрі здалися в полон за власною згодою, а також ті, хто був захоплений у полон за обставин, що від нього не залежали, оголошувались зрадниками Батьківщини [1, 485]. Однаково суворі санкції передбачалося застосовувати до усіх, хто залишив поле бою, не розрізняючи, в який бік вони втікали – до ворога чи на радянську територію.

Випадки масового дезертирства мали місце й після появи згаданого наказу. У звіті Головного військового прокурора Червоної Армії (тоді ще й виконуючого обов'язки Прокурора Союзу РСР – Авт.) Г. Сафонова за вересень 1941 року на ім'я заступника голови РНК СРСР А. Вишинського, серед іншого, зазначалося: "Більшість випадків зради є результатом впливу тимчасових успіхів ворога на менш стійкі елементи. До цих елементів, в першу чергу, належать особи старшого віку, мобілізовані в районах, тимчасово зайнятих ворогом, які тяжіють до своїх сімей, які залишились на зайнятій фашистськими військами території… У 299 стрілецьку дивізію прибуло поповнення з осіб старшого віку, мобілізованих з Чернігівської області, яка на той час була зайнятою ворогом. Належна політична робота не проводилась, що було використано ворогом, який за допомогою листівок і радіо агітував за перехід чернігівців до німців, обіцяючи розпустити їх по домівках. У результаті, вже під час першого зіткнення з ворогом бійці розбіглись, і перейшло на бік ворога більше половини бойового складу дивізії [6, с. 32-33]. Наприкінці 1941 року перед керівництвом країни та військовим командуванням виникло питання: як в умовах швидкого відступу поводитись з військовослужбовцями, засудженими військовими трибуналами, наприклад, до 8-10 років ув'язнення в таборах? Цілковито недоцільною видавалася їх відправка у тил в умовах браку залізничного транспорту та гострої потреби його для забезпечення фронту. Ця колізія була розв'язана рішенням Пленуму Верховного Суду СРСР від 14 грудня 1941 р., який рекомендував застосовувати повне звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до статей Кримінального кодексу для тих, хто вже знаходився на фронті та був засудженим заочно переважно до виправно-трудових робіт[1]. Згодом це право отримали засуджені до незначних термінів ув'язнення. Відносно осіб, які отримали більш суворе покарання, процедура була дещо іншою. Матеріали й вироки стосовно

[1] Ще до війни постановами Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 жовтня 1940 і 12 червня 1941 років було прийнято рішення скасовувати судимість з осіб, які призивались в Червону Армію, якщо вирок передбачав виправно-трудові роботи. 18 липня 1941 року це положення було поширене й на осіб, що вступили в народне ополчення.

них направлялись у відповідні військові трибунали, а ті на місці вирішували долю засуджених.

22 січня 1942 р. на додаток до попередніх рішень Пленум Верховного Суду СРСР спеціальними постановами ухвалив дозволити мобілізовувати до лав Червоної армії осіб призивного віку, засуджених на терміни до двох років без поразки в правах. Судам надавалось право згідно зі статтею 192 основного розділу і приміткою 2 до статті 28 Кримінального кодексу РРФСР затримувати виконання вироку до повернення засудженого до закінчення воєнних дій [7, с. 108]. Принципово важлива примітка 2 до статті 28 фігурувала і в усіх наступних документах вищої судової інституції СРСР, що дозволяло окремим категоріям осіб (на певний час, а іноді й назавжди) уникнути позбавлення волі та здобути право захищати рідну землю зі зброєю в руках.

Після появи згаданих рішень у надрах цієї ж вищої судової інстанції СРСР більш поступливо почали розглядати і загальні проблеми дезертирства в регулярній армії.

Узагальнивши попередній досвід засудження, касаційних наглядових колізій, Пленум Верхового Суду у постанові № 8/м/1/м від 22 квітня 1942 року відмітив: "Згідно зі статтею 193^7 п. "г" КК РРФСР та відповідними статтями КК інших союзних республік самовільне залишення військової частини у воєнний час більше доби є дезертирством і карається розстрілом з конфіскацією майна. Але у випадках, коли суд, виходячи з конкретних обставин справи за умови пом'якшуючих обставин (як, наприклад, каяття, явка з повинною, самовільне залишення хоча б і більше доби, але протягом нетривалого часу і т.ін.), визнає більш доцільним направляти підсудного на фронт, він може шляхом застосування статті 51 і примітки 2 до статті 28 КК РРФСР та відповідних статей КК союзних республік, призначити у вигляді покарання тривалий термін позбавлення волі без ураження в правах, з відстрочкою виконання вироку до завершення воєнних дій і направленням засудженого в Діючу Армію [7, с. 107].

Згадані та інші кроки вищих органів радянського правосуддя наприкінці 1941 – на початку 1942 рр. засвідчували, що при всій загальній каральній тенденції політичної юстиції, нарешті з'явились відчутні наміри не вдаватися до крайніх дій без гострої необхідності. Пленум Верховного Суду СРСР вважав за можливе реально скоротити коло осіб, які притягувались до позбавлення волі. Засуджені на фронті і в тилу отримали реальну можливість стати в лави захисників Вітчизни та отримати право на реабілітацію. Хоча й на цьому фоні, вдаючись до різних роз'яснень чинного кримінального законодавства, представники радянського права намагались обійти його норми з метою притягнення до відповідальності більш широкого кола населення.

Загалом, особливості правового регулювання та правозастосовчої практики цього періоду визначались, передусім, дійсною небезпечністю злочинів, скоєних в умовах воєнного часу, що зумовлювало, своєю чергою спрощену до краю процедуру слідства та судочинства (обмеження часу на ухвалення рішень, відсутність звинувачення і захисту, недопущення касаційного оскарження вироків тощо). Вдалося взнаки також надання правозастосовчої функції військовому командуванню частин регулярної армії.

У надзвичайно складних умовах початку війни радянські органи правосуддя дійсно змушені були застосовували більш жорсткі, ніж у мирний час, заходи репресивного характеру. Однак очевидно й те, що у багатьох випадках влада діяла суворіше, ніж того вимагали обставини.

Використані джерела:

1. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 2. Начало. Книга 1 (22 июня – 31 августа 1941 года). – М. : Изд-во “Русь”, 2000. – С. 8-10.
2. Державний архів Російської федерації. – Ф. 8131. – Оп. 37. – Спр. 967. – Арк. 86.
3. Державний архів Російської федерації. – Ф. 5446. – Оп. 81 д. – Спр. 347. – Арк. 31.
4. Уголовное законодательство СССР и союзных республик. Сборник (Основные законодательные акты). Государственное издательство юридической литературы. – М., 1957. – С. 46.
5. Державний архів Російської федерації. – Ф. 8131. – Оп. 37. – Спр. 531. – Арк. 8.
6. Державний архів Російської федерації. – Ф. 5446. – Оп. 81а. – Спр. 347. – Арк. 143.
7. Збірник діючих постанов пленуму і директивних листів Верховного суду СРСР. – 1924–1944 рр. – М., 1946. – С. 108.

Беланюк М. В. Особенности правового регулирования и правоприменительной практики в чрезвычайных условиях начала Великой Отечественной войны (июнь-декабрь 1941 г.).

Об особенностях правового регулирования и правоприменительной практики в чрезвычайных условиях Великой Отечественной войны (июнь-декабрь 1941 г.).

Ключевые слова: *правоприменительная практика, военные трибуналы, репрессии, преступления*

Belanuk M. Peculiarities of legal regulation and law enforcement in extremely conditions of the Great Patriotic War (June – December 1941).

The article studies the peculiarities of legal regulation and law enforcement in extremely conditions of the Great Patriotic War (June – December 1941).

Keywords: *law enforcement, military tribunals, the repression, crime.*

Гуз А. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПІДГОТОВКА ЗЕМСТВАМИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ ОСВІТНІХ УСТАНОВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розкрито й проаналізовано питання підготовки земствами педагогічних кадрів для освітніх установ у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: *земства, освіта, початкова освіта, середня освіта, педагогічні кадри.*

Нині написано чимало праць, у яких розглянуто ефективні шляхи підготовки педагогічних кадрів. У другій половині XIX ст. розв’язати цю проблему намагалися й земські установи. З огляду на викладене, актуальність досліджуваної проблеми характеризується тим, що вивчення досвіду підготовки педагогічних кадрів земствами може бути корисним в наш час.

Зазначимо, що з початку діяльності, тобто з 1864 року повітові й губернські земства умовно розмежували між собою функції у напрямі розвитку освіти. Причому, губернські земства взяли на себе функцію підготовки вчителів й розвиток середньої освіти, а повітові – початкової. Слід зазначити, що чіткої межі між повітовими й